

decenijama sadašnjeg veka, u kome se razvio i specifičan multidisciplinarni pravac nazvan „transitional justice“ ili tranziciona pravda. Odnosno, nekakva vrsta pravde ili istorijskog objašnjenja događaja u društvima (narodima, državama) koji su još uvek u „tranziciji“.

Živimo u doba „tranzicione pravde“, ističe autor, koje ima do sada neviđenu potrebu da se odredi i označi istorijske pogreške. U svemu tome on razmatra mesto istoričara koji je imao značajnu – ali ne jednoznačnu – ulogu u pojedinim procesima vezanim za događaje iz nedavne prošlosti. U tom kontekstu pojedini istoričari će imati ulogu moćnih poveznica između događaja iz tegobne prošlosti i današnjih očekivanja, dok će biti i onih koji će svojim zaključcima samo podsticati istorijske tenzije do razmera „nepremostivih zaliva“, kako slikovito dočarava V. Petrović.

Više pitanja navire posle čitanja ove knjige: Kakva je uloga istoričara u tako problematičnim političko-pravnim događajima? Da li je istoričar taj koji samo izlaže pojedine istorijske činjenice ili je poželjno da o njima zauzme i svoj stav, uostalom kako glasi i naslov ove monografije (*Clio takes the Stand*)? Kako izaći na kraj sa problemom gde istoričar vidi prošlost ili pojedini događaj na jedan način, a tribunal (sudija, tužilac i drugi) na drugi način? Kako se suočiti sa problemom gde tribunal „vadi“ iz konteksta pojedine događaje, a istoričar ih vidi u sledu, nizu drugih događaja, pa samim tim ne uočava bilo kakvu inkriminaciju za kojom sud traga?

Današnje vreme je dovelo do brisanja istorijske distance, tako čvrsto branjene i zastupane ograde ranijih generacija istoričara kojom su se do skora branili od tumačenja savremene istorije. Sada je ta distanca gotovo ukinuta pa je – logikom „tranzicione pravde“ – nejasno odakle počinje prošlost, a gde nastaje sadašnjost.

Sledeći korak Petrovićevog istraživanja i tumačenja, bez sumnje, može biti uloga istoriografije u radu i presudama Haškog tribunala u najnovije vreme. To nam se nameće kao skoro izvestan put daljeg promišljanja teme, pa u tom okviru ova knjiga služi kao dobar i detaljan uvod. Mnoštvo primera iz ranijeg sudsko-istoriografskog odnosa, a koje nam podastire Vladimir Petrović, neumitno vodi do paralela sa idejom nastanka, praksom i presudama koje je izrekao Haški tribunal. Da li će kolega Petrović imati snage da se uhvati u koštac i sa ovim pitanjima – ostaje da sačekamo. Ali, da će to biti veoma značajno nema sumnje.

Na kraju ističemo još dve činjenice: ekstenzivnu bibliografiju korišćenih radova u knjizi i osoben rečnik kojim je napisana. Taj rečnik zahteva posebnu pažnju čitaoca i ne trpi nikakvo „dijagonalno“ čitanje.

Ostaje dilema o tome da li je Routledge kao prestižan izdavač mogao da knjigu opremi adekvatnijim koricama, a posebno naslovnom stranom. Atraktivnije korice – od postojećih koje su mešavina apstrakcije i tehničke konzervativnosti – svakako bi učinile da čitalac lakše posegne za njom. Time bi otvorio put ka jednoj izazovnoj knjizi i dobio podsticaj za novo i inspirativno intelektualno promišljanje.

Najveći utisak, svakako, ostavlja činjenica da je istaknuta i prepoznatljiva inostrana izdavačka kuća objavila ovo delo. Na taj način, Vladimir Petrović je dodao značajan prilog naše istoriografije svetskoj „legitimaciji“. Jedan od glavnih kvaliteta knjige jeste što podstiče istoričara na promišljanje i dijalog. Gotovo da nema poglavlja nad kojim se ne možemo zamisliti i formulisati nizove pitanja i dilema. Ta pitanja i dileme su, u suštini, najveći rezultat naučnog truda Vladimira Petrovića i njegove muze Klio – koja je „zauzela svoj stav“.

Bojan B. Dimitrijević

КОЛАБОРАЦИОНИСТИ ПРЕД СУДОМ ОЗНЕ: САСЛУШАЊА МИЛАНА НЕДИЋА, ДРАГОМИРА ЈОВАНОВИЋА, ТАНАСИЈА ДИНИЋА И КОСТЕ МУШИЦКОГ ПРЕД ОРГАНИМА ОЗНЕ, приредили Срђан Цветковић, Раде Ристановић и Небојша Стамболија, Београд, Институт за савремену историју, Друштво историчара Србије „Стојан Новаковић“, 2018, 582.

Kolaboracija zauzima istaknuto mesto u spektru kontroverznih tema o Drugom svetskom ratu. Takve teme, posebno u Srbiji, i danas izazivaju podelu u društvu. Mnogi istoričari koji su pokušali da, poštujući pravila struke, osvetle kolaboraciju u Jugoslaviji nisu mogli da izbegnu žigosanje kako od šire čitalačke publike, tako i od kolega istoričara. Neki su označeni kao pristalice partizana, a drugi kao pristalice četnika, Ljotića ili Nedića. U ovakvim okolnostima možda je najbolje za istoričara da se vrati izvorima, kritički ih priredi i predstavi čitaocima. Ostavlja jući im tako da sami donose zaključke.

Knjiga *Kolaboracionisti pred sudom OZN-e* predstavlja zbirku prirednih saslušanja četvorice

kolaboracionista datih u Odeljenju za zaštitu naroda. Izuzetna vrednost dela leži u tome što omogućava sagledavanje arhivske građe koja nije dostupna čak ni mnogim istoričarima. Zatvorena vrata arhiva ili pak selektivna dostupnost građe nastale radom tajnih službi predstavljaju veliki problem za rad istoričara i istraživača, stoga dokumenta koja su ovde objavljena imaju posebnu težinu i značaj. Nažalost, predstavljen je samo mali deo zaključane građe koja je neophodna za razumevanje Drugog svetskog rata i sistema nastalog posle njega. Velika količina pohranjene građe koja bi možda promenila zaključke do koji su došli istoričari i dalje je nedostupna. Naročito problem se javlja kada je reč o dosijeima, jer oni osim vrednosti za istoriju imaju i presudnu ulogu u procesima rehabilitacije i restitucije. Ipak, Srbija i dalje nije donela Zakon o otvaranju dosijea.

Knjiga ima 582 strane, a od toga arhivska dokumentacija (izjave, saslušanja i suočenja) zauzima blizu 500 stranica. Podeljena je na četiri jasna poglavlja, a umesto uvoda dat je kratak osvrt na kolaboracionističku upravu u Srbiji tokom Drugog svetskog rata i ulogu tajne službe u revolucionarnom, tj. komunističkom sistemu. Originalna dokumenta o saslušanjima četvorice kolaboracionista, Milana Nedića, Dragog Jovanovića, Tanasija Dinića i Koste Mušickog, čuvaju se u Vojnom arhivu i Istorijskom arhivu Beograda. U dokumentima nisu vršena leksička i gramatička prilagođavanja savremenom pravopisu, već su jedino ispravljene štamparske greške. Ovim su priređivači želeli da sačuvaju duh toga vremena i originalnost dokumenata. Potrudili su se da knjigu obogate i foto-materijalom. Fotografije, ratni plakati, proglasi i leci iz tog perioda služe da verno prikažu i predstave jedno vreme, odnosno jedan rat koji je usmerio tok svetske i domaće istorije.

Koautori su se potrudili da o pomenutim kolaboracionistima daju kratke biografije. Te biografije su dovoljne da upute čitaoca i pomognu mu da bolje razume priređena saslušanja koja su svakako glavni deo knjige. Zato se one i nalaze na početku svakog poglavlja. One prosto teraju čitaoca da sebi postavi neka važna pitanja poput: Koji su bili motivi jednog Tanasija Dinića, „balkanskog Lorensa od Arabije“, sa blistavom vojničkom i diplomatskom karijerom da zauzme mesto ministra unutrašnjih poslova u „Vladi narodnog spasa“?

U delu o najznačajnijem predstavniku kolaboracionističkog aparata u Srbiji – predsedniku vlade Milanu Nediću, pored saslušanja pred

islednikom Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, kao i pred islednikom Odeljenja za zaštitu naroda, priložena je i izjava Nedića o njegovom radu kao ministra vojske i o držanju tokom Aprilskog rata.

O upravniku Beograda i šefu Srpske državne bezbednosti Dragomiru Jovanoviću predstavljeni su zapisnici sa 22 saslušanja. Iako su saslušanja Milana Nedića i Dragog Jovanovića već objavljivana u delovima, priređivači su smatrali da je potrebno kritički ih prirediti i na jednom mestu objaviti. Saslušanja komandanta Srpskog dobrovoljačkog korpusa Konstantina Mušickog i ministra unutrašnjih poslova Tanasija Dinića su prvi put objavljena u ovoj knjizi. Treba napomenuti da jedino Kosta Mušicki nije bio saslušan pred organima OZN-e, već od strane pomoćnika Javnog tužioca Srbije Mirka Perovića. Nedića, Jovanovića i Dinića saslušavao je jedan od najveštijih islednika OZN-e major Milorad Milatović. Trojicu najistaknutijih kolaboracionista sud je osudio na smrt, a presuda je izvršena 17. jula 1946. godine. Takva presuda bi sigurno glasila i za Milana Nedića da nije po zvaničnom verziji 4. februara skočio sa trećeg sprata zgrade OZN-e koja se nalazila u ulici Braće Jugovića. Iako su presude pomenutoj četvorici bile donesene mnogo pre pokretanja procesa, zvanično je sud presudio na osnovu datih saslušanja. Da li saslušanja opravdavaju presudu? Na ovo pitanje knjiga ne daje odgovor, ona samo donosi materijal koji svako može da tumači na svoj način.

Cilj knjige je da svakog ko je pročitava stavi u ulogu sudije i da na osnovu priređenih saslušanja i biografija donese sopstveni sud o vodećim kolaboracionistima u Srbiji. Činjenice dobijene na osnovu izvora su najpouzdanije i najverodostojnije sredstvo u borbi protiv predrasuda i stavova izgrađenih na osnovu neproverenih, malobrojnih ili pogrešnih činjenica.

Nadamo se da će delo istoričara dr Srđana Cvetkovića, Radeta Ristanovića i Nebojše Stambolije inspirisati ostale naučnike i istraživače da priređuju i objavljuju arhivske izvore do kojih se teško dolazi. Objavljivanjem građe o saslušanjima četvorice kolaboracionista autori su na poseban način otvorili „beogradski proces“ na kome se sudilo dvadeset četvorici optuženih za izdaju i ratne zločine počinjene na prostoru Jugoslavije za vreme rata (1941–1945). Zbog toga očekujemo da će autori nastaviti sa priređivanjem i ostalih saslušanja lica osuđenih na krunkskom procesu „najvećim ratnim zločincima i izdajnicima“ u Jugoslaviji. Objavljivanje nedo-

stupnih izvora, posebno dokumentacije nastale radom tajnih službi, od krucijalne je važnosti za rasvetljavanje i sveobuhvatno sagledavanje uloga koje su pojedine ličnosti imale u Drugom svetskom ratu. Ovakvi arhivski izvori bi pomogli da se smanji broj crno-belih stavova koji dovode do podela u društvu oko jednog od najsloženijih i najkontroverznijih perioda u srpskoj istoriji.

Nemanja Mitrović

Миомир Гаталовић, БУРНА ВРЕМЕНА: КОСОВО И МЕТОХИЈА У ДРЖАВНОЈ ПОЛИТИЦИ ЈУГОСЛАВИЈЕ 1966–1969, Београд, Институт за савремену историју, 2018, 433.

Monografija dr Miomira Gatalovića, saradnika Instituta za savremenu istoriju u Beogradu, predstavlja nastavak njegovog ranijeg naučnog angažmana na polju izučavanja istorije Kosova i Metohije u 20. veku. Knjiga je podeljena na pet glavnih poglavlja i zaključak, kojima prethode predgovor i uvod. Struktura knjige koncipirana je prema hronologiji i tematici. Prva tri poglavlja obrađuju političku istoriju u periodu 1966–1969, dok su četvrto i peto poglavlje posvećeni ekonomskoj i društvenoj istoriji.

U *Predgovoru* autor se nadovezuje na svoj dotadašnji rad na ovom polju, navodi ciljeve istraživanja gde u prvi plan stavlja ciljeve državne politike SFRJ na KiM od 1966. do 1969. Gatalović se ovde pozabavio terminologijom, hronološkim granicama rada ali i izvorima i literaturom korišćenom u delu. Ovaj deo sadrži i kraći pregled sadržaja po poglavljima. *Uvod* počinje geografskim okvirom teme i nastavlja se istorijatom KiM i srpsko-albanskih odnosa od 1878. pa do perioda socijalizma, gde je naročito akcenat stavljen na kraj 50-ih i prvu polovinu 60-ih godina 20. veka. Prvo poglavlje *Od centralizma ka decentralizaciji – početak preispitivanja jugoslovenske državne politike prema Kosovu i Metohiji 1966–1967.* autor započinje društveno-političkim prilikama na KiM tokom 1966. i nastavlja Brionskim plenumom održanim iste godine i smenom Aleksandra Rankovića i njegovih saradnika sa državnog i partijskog vrha SFRJ. U nastavku poglavlja bavi se reformom Službe državne bezbednosti nakon 1966, njenim promenama na KiM, uticaju na društveno-političke prilike u pokrajini i na njen položaj u federaciji. U poslednjem delu poglavlja naročito je apostrofirani odnos Josipa Broza sa albanskim

političkim elitama i njihovim pretenzijama, gde se naročito ističe Brozova poseta KiM 1967.

Na početku drugog poglavlja *Kosovo i Metohija u procesu ustavno-pravnog preoblikovanja jugoslovenske federacije 1967–1969*, nakon izlaganja o stanju u pokrajini i zahtevima Albanaca za novim ustupcima, autor se usmerio na istupanja Dobrice Čosića i Jovana Marjanovića u CK SKS o pitanju položaja APKiM i Srba u njoj. U ovom poglavlju najvažnija je 1968. godina i njen svetski, jugoslovenski i kosovski kontekst. Tu se naročito ističu albanske demonstracije oktobra i novembra 1968, zahtevi političara KiM za većom autonomijom i promenom statusa pokrajine, kao i kadrovske promene u vrhu pokrajine i SR Srbije. Posebno mesto zauzimaju amandmani na ustave SFRJ i SR Srbije iz 1967, 1968. i 1969. i promene vezane za njih putem kojih je položaj pokrajine ojačan, iz njenog naziva izbačena Metohija, dobijen Ustavni zakon, ozvaničen termin Albanac umesto Šiptar itd.

Na početku trećeg poglavlja *Politička pozadina i posledice prerastanja Autonomne pokrajine Kosovo i Metohija u Socijalističku Autonomnu Pokrajinu Kosovo 1966–1969.* Gatalović izlaže o društveno-političkim prilikama na KiM 1969, pravima koje je pokrajina dobila i albanskim nacionalnim zahtevima, pri čemu se naročito ističe pitanje albanske zastave. Autor prati rad partijskih organa u pokrajini i republici, stavove funkcionera o pitanju srpsko-albanskih odnosa i položaja pokrajine u SR Srbije. U nastavku poglavlja autor se posvetio odnosima SFRJ i NR Albanije i iredentističkoj politici NR Albanije prema KiM u drugoj polovini 60-ih. U poslednjem delu poglavlja fokus je na nacionalnoj netrpeljivosti između Srba i Albanaca, pritiscima na Srbe i njihovom iseljavanju iz pokrajine kao i stradanju Srpske pravoslavne crkve.

U četvrtom poglavlju *Ekonomska i privredna kretanja na Kosovu i Metohiji 1966–1969.* autor se bavi privrednim kretanjima u pokrajini u drugoj polovini 60-ih, naročito u sklopu neuspele privredne reforme 1966–1967. Sem ovoga u fokusu su investicije, finansijske i druge privredne teškoće pokrajine. Peto poglavlje *Kultura, prosveta i zdravstvo na Kosovu i Metohiji 1966–1969.* donosi podatke o razvoju prosvetnih i kulturnih ustanova u pokrajini, broju i strukturi učenika i studenata kao i o samim obrazovnim institucijama. Autor navodi tešku situaciju u zdravstvu, iznoseći podatke o naporima države da unapredi zdravstvo i higijenu u pokrajini. Posebna pažnja posvećena je korišćenju kulture